

บทที่ 8

แนวทางในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจชุมชนในงานวิจัยโดยประชาชน

บทที่ 8 เป็นการตอบคำถามวิจัยในข้อ 3. ว่า การเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชน นำไปสู่การสร้างแนวทางในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจของชุมชนได้อย่างไร

เพื่อตอบคำถามวิจัยในข้อ 3 จึงขออธิบายว่ากระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชนนำไปสู่การสร้างแนวทางในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจของชุมชนได้โดยผ่านกระบวนการ หรือวิธีการ ดังต่อไปนี้

1. การผสมผสานองค์ความรู้ที่มาจากภูมิปัญญาเก่าและใหม่

จากปัญหาที่ชุมชนเผชิญอย่างหนึ่งคือการจัดการความขัดแย้งของสถานการณ์ต่างๆ ที่ชุมชนเห็นว่าการจัดการแบบเดิมที่เคยทำมา ไม่สามารถตอบสนองหรือแก้ปัญหาที่มีอยู่ในปัจจุบันได้ ชุมชนจึงต้องปรับตัวต่อการจัดการความขัดแย้งด้วยรูปแบบใหม่ การเรียนรู้ใหม่ โดยไม่ละทิ้งภูมิปัญญาดั้งเดิมที่มีคุณค่า แต่ในขณะเดียวกันก็รับแนวความคิดใหม่ๆ ที่ทันสมัย ยจากภายนอกที่เห็นว่าเป็นประโยชน์ต่อชุมชน ดังตัวอย่างการจัดการป่าของชุมชน ที่มีทั้งการใช้ความเชื่อ ประเพณีที่ชุมชนยังยอมรับนับถือ แต่ในขณะเดียวกันก็ยอมรับการจัดตั้งองค์กรชุมชนในรูปแบบใหม่ การพัฒนาอาชีพที่ต้องอาศัยความรู้เทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เหมาะสม ผสมผสานกับ ภูมิปัญญาดั้งเดิม เป็นลักษณะที่ไม่ได้ปฏิเสธความทันสมัย หรือโลกาภิวัตน์ แต่คัดเลือกสิ่งที่เหมาะสมกับตนเอง ในการนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำรงชีวิตมากที่สุด สอดคล้องกับงานวิจัยของ รัตนา โตสกุล และคณะ (2548) ที่ได้ศึกษาภูมิปัญญาในการจัดการความรู้ของชุมชนจากกรณีศึกษา 3 กรณีคือ เครือข่ายอินแปง ปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสาน และชุมชนศิระะโฮโศกและพบว่า แหล่งที่มาของความรู้ท้องถิ่นในเรื่องการผลิตเพื่อพึ่งพาตนเองในระบบเศรษฐกิจพอเพียง มาจากความรู้ดั้งเดิมที่เกิดจากการสั่งสมของบรรพบุรุษผสมผสานกับความรู้ที่เป็นสากลจากโลกาภิวัตน์ที่ชุมชนคิดว่าเหมาะสม ความรู้ท้องถิ่นจึงมีลักษณะเป็นพลวัต ไม่หยุดนิ่ง แต่มีการปรับเปลี่ยนกับภายนอกทั้งจากภูมิปัญญาไทยและภูมิปัญญาเทศ และมีปฏิสัมพันธ์กันตลอดเวลา

เช่นเดียวกับงานวิจัยของพรพิไล เลิศวิชา (2545) ที่ศึกษาพบว่า ชุมชนในอดีตก็มีการจัดการความรู้มาอย่างยาวนาน ในลักษณะไม่เป็นทางการ โดยพบว่ารูปแบบการถ่ายทอดการจัดการความรู้ของชาวบ้านลุ่มน้ำขาน อ.สันป่าตอง จ. เชียงใหม่ มีการจัดการทางสังคมภายใน

ชุมชนในระดับต่างๆ ประกอบด้วย การจัดการความรู้ตามพื้นที่ทางสังคมของชุมชน มีการจัดการความรู้ตามกลุ่มผู้นำ ตามเครือข่าย หมู่บ้าน โดยทุกระดับจะเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของแต่ละบ้าน และเป็นรูปแบบความรู้ที่ไม่เป็นทางการ อาทิ การจัดการระบบน้ำของหมวดเหมืองฝาย ความสามารถในการจัดการสุขภาพชุมชน ซึ่งถ่ายทอดจากครูบาหรือหมอยาของชุมชน ฯลฯ

ดังนั้น การเรียนรู้และการจัดการความรู้ที่นำไปใช้ในการสร้างแนวทางในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจของชุมชน จึงเป็นการผสมผสานของภูมิปัญญาเก่าที่ชุมชนได้รับตกทอดมาหลายชั่วคน ที่ส่วนใหญ่จะเป็นความรู้ฝังลึก (tacit knowledge) รวมกับความรู้ชัดแจ้ง (explicit knowledge) ที่อยู่ในรูปของวิทยาการสมัยใหม่ที่จะช่วยให้ชุมชนสามารถปรับตัวอยู่ได้ในปัจจุบัน

2. การใช้ข้อมูลความรู้ การจัดการความรู้ในการวางแผนการผลิต กระจายและการบริโภค

การวิจัยโดยประชาชนในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจชุมชน ทำให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ เพื่อ ใช้ข้อมูล ความรู้ที่เกิดขึ้น ในการวางแผน ตัดสินใจเพื่อสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจในชุมชนอย่างเป็นระบบ เริ่มตั้งแต่วิเคราะห์การบริโภคของตนเองและชุมชน เพื่อวางแผนการบริโภค การผลิต และการกระจายการผลิตในชุมชน รวมทั้งมีการปรับความสมดุลของระบบตลาดภายในและภายนอก

จากตัวอย่าง การสังเคราะห์งานวิจัยโดยประชาชนด้านการ จัดการหนี้สิน พบว่าการจัดการหนี้สินเริ่มจากการเรียนรู้การบริโภคของตนเอง ด้วย การวิเคราะห์วิจัยตนเองเกี่ยวกับเรื่องหนี้สินผ่านการทำบัญชีครัวเรือน เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐาน ให้ชุมชนทราบที่มาของรายรับรายจ่าย และหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาหนี้สิน การวางแผนการบริโภค เพื่อนำไปสู่การวางแผนการผลิต และการกระจายการผลิตต่อไป รวมทั้งปรับความสมดุลของตลาดภายในชุมชนและนอกชุมชน ว่า สิ่งใดควรผลิตเพื่อการบริโภคในชุมชน สิ่งใดควรผลิตเพื่อจำหน่ายภายนอก ผลที่เกิดขึ้นคือ กระบวนการเรียนรู้ทำให้ชุมชนเกิดการตระหนัก ทราบที่มาของรายรับ รายจ่ายแล ะหาแนวทาง ดำเนินการแก้ไขปัญหาหนี้สินทั้งในระดับครัวเรือนและระดับชุมชนได้ ภายใต้หลักการ“ลดรายจ่าย-เพิ่มรายได้”

นอกจากนี้ยังพบว่าการวางแผนการผลิตของชุมชนนั้นชุมชนมีความพยายามเปลี่ยนแปลงสถานะตัวเองจากส่วนหนึ่งของปัจจัยการผลิตด้านแรงงานและผู้บริโภคมาเป็นผู้ประกอบการหรือเจ้าของทุน ภายใต้การจัดการวิสาหกิจชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง ซึ่งมีระดับการบรรลุเป้าหมายที่แตกต่างกันในแต่ละชุมชน

ในบางชุมชนใหญ่ระดับตำบล พบว่าการจัดการวิสาหกิจชุมชนเพื่อทดแทนการนำเข้าสินค้าที่ต้องซื้อเพื่ออุปโภคบริโภค สามารถลดค่าใช้จ่าย เพิ่มรายได้ในชุมชนลงไปได้ปีละหลายล้านบาทหรือการทำเกษตรแบบไม่ใช้สารเคมี/การผลิตปุ๋ยชีวภาพใช้เองจากวัสดุในท้องถิ่น สามารถลดต้นทุนการผลิตได้ถึง 50% แต่ชุมชนที่เริ่มทำวิจัยในกลุ่มเล็กๆ 10 กว่าครัวเรือน อาจมีกิจกรรมการรวมกันซื้อของเพื่อซื้อของได้ในราคาถูกลง รวมตัวกันตั้งร้านค้าชุมชน รวมถึงการปลูกพืชที่เป็นอาหารเพื่อทดแทนการซื้อ อันเป็นการลดต้นทุนการผลิตและพยายามลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอก

การพยายามเปลี่ยนสถานะจากปัจจัยการผลิตด้านแรงงานเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตนี้ไม่ได้เป็นไปเพื่อความต้องการความมั่งคั่ง หรือกำไรสูงสุด แต่เป็นการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้าที่ต้องชุมชนต้องใช้จ่าย ทำให้เกิดการประหยัดต้นทุนในการผลิตจากการตัดคนกลางที่จะค้ากำไรออกไป สอดคล้องกับที่สมคิด พรมจัญ และคณะ (2546, น. 161) เห็นว่า ครัวเรือนในชนบทไม่ใช่เป็นผู้ผลิตและก็ไม่ใช่ว่าเป็นผู้บริโภคอย่างใดอย่างหนึ่งอย่างแยกส่วนกัน หากแต่เป็นทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภค (prosumer) ในเวลาเดียวกัน โดยใช้ทรัพยากรท้องถิ่นผลิตเพื่อท้องถิ่น และบริโภคในท้องถิ่น การผลิตจึงเป็นการผลิตเพื่อตอบสนอง "ตลาด" ในชุมชนเป็นสำคัญไม่ใช่ตลาดภายนอก

นอกจากมิติการแก้ปัญหาอย่างเป็นองค์รวมด้านเศรษฐกิจแล้ว การเรียนรู้และการจัดการความรู้ที่ได้จากการวิจัยโดยประชาชน ยังนำไปสู่การบูรณาการปัญหาของชุมชนอย่างเป็นองค์รวม ที่ผนวกวิถีชีวิตด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมของชุมชนไว้ด้วยกัน ไม่ได้เน้นที่การแก้ปัญหาเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียวเท่านั้น

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า การจัดการระบบเศรษฐกิจจากงานวิจัยโดยประชาชน ดังกล่าวข้างต้น เป็นการใช้ความรู้ ความเข้าใจ และการจัดการความรู้ โดยการใช้ข้อมูลทางเศรษฐกิจเพื่อวางแผน ตัดสินใจ ในการสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เพื่อนำไปสู่เศรษฐกิจพึ่งตนเองของชุมชน

3. การสร้างกลุ่ม องค์การและเครือข่ายของชุมชน

งานวิจัยโดยประชาชนทำให้เกิดการสร้างเครือข่ายทางสังคม (social networks) ที่เอื้อต่อการเรียนรู้และการจัดการความรู้ ที่เกิดขึ้นผ่านปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ทั้งในระดับครัวเรือน ชุมชน และระหว่างชุมชน ดังนั้น เครือข่ายเหล่านี้จึงเป็นสิ่งที่หนุนช่วยในการสร้างกระบวนการเรียนรู้การจัดการความรู้ ทั้งยังเป็นเครื่องมือและกลไกที่นำไปสู่การสร้างแนวทางในการแก้ปัญหา

เศรษฐกิจชุมชนได้ต่อไป เนื่องจากชุมชนไม่ได้ยึดติดอยู่กับลัทธิ แต่ต้องมีพลวัต มีการประสานเชื่อมต่อกับภายนอกชุมชน และทั้งภายในชุมชนเอง ดังนั้น กลุ่ม องค์การหรือเครือข่ายการเรียนรู้และการจัดการความรู้เหล่านี้ จึงเป็นหน่วยที่สร้างความรู้เพื่อนำไปสู่การแสวงหาแนวทางและความร่วมมือในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจของชุมชน กลุ่มต่างๆที่ชุมชนสร้างขึ้นจึงเป็นกลุ่มเรียนรู้ ที่มีลักษณะทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ จัดตั้ง ขึ้นตามลักษณะความสนใจในการประกอบอาชีพ และวัตถุประสงค์เฉพาะเรื่องนั้นๆ เช่นกลุ่มเครือข่ายป่าชุมชน กลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเกษตรอินทรีย์ กลุ่มหมอยาพื้นบ้าน กลุ่มสมุนไพร กลุ่มเลี้ยงโค กลุ่มเลี้ยงสุกร กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มวิสาหกิจชุมชนต่างๆ ฯลฯ กลุ่มเหล่านี้จะเป็นกลไกความร่วมมือในการสร้างแนวทางการแก้ปัญหาเศรษฐกิจของชุมชนต่อไป

4. การสร้างแบบจำลองการพัฒนาของชุมชนจากพื้นฐานของชุมชนเอง

จากการที่ชุมชนสามารถวิเคราะห์หิ้วยตนเอง (ตั้งแต่ระดับครัวเรือน จนถึงระดับชุมชน) เพื่อสร้างกระบวนการและรูปแบบในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และวิถีแห่งการพัฒนาชุมชน ทำให้ชุมชนสามารถกำหนดระดับของการพัฒนา รูปแบบ กิจกรรมในการพัฒนา ที่สอดคล้อง เหมาะสมกับชุมชนของตนเอง อีกทั้งพยายามลดการพึ่งพาภายนอก (delinking) ดังนั้น การวิจัยตนเองของประชาชน จึงเป็นการสร้าง กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชน เพื่อหาแนวทางในการพัฒนาด้วยตนเอง หรืออีกนัยหนึ่งเป็นการสร้างแบบจำลองการพัฒนาของชุมชนเพื่อนำมาจัดการปัญหาเศรษฐกิจของชุมชนสู่การพึ่งตนเองอย่างยั่งยืน

การวิจัยโดยประชาชน จึงเป็นการหาความหมายใหม่ของการพัฒนา ที่มีการพัฒนาในมิติทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม โดยอาศัยวัฒนธรรมพื้นฐานของประชาชนที่มีอยู่ มาปรับปรุงใช้ให้เป็นประโยชน์ในการพัฒนา ดังนั้นความหลากหลายของภูมิปัญญาชาวบ้าน และวัฒนธรรมพื้นบ้าน จึงเป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาที่มีความเป็นเอกลักษณ์ของตน ผ่านกระบวนการสร้างจิตสำนึก หรือ การกระตุ้นจิตสำนึก (conscientization) ของประชาชน จากกระบวนการวิวิทย์ในการวิจัยโดยประชาชน

การพัฒนาในความหมายใหม่ที่ได้จากการวิจัยโดยประชาชน จึงยังเป็นการวิพากษ์การพัฒนากระแสหลัก ที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหลัก เป็นการพัฒนาแบบนำเข้าโดยละทิ้งภูมิปัญญาและคุณค่าวัฒนธรรมเดิมของชุมชน ดังนั้นการพัฒนาในความหมายใหม่ จึงมีการวิเคราะห์เพื่อปฏิเสธวัฒนธรรมแบบทุนนิยมที่ไม่สอดคล้องเหมาะสมกับวิถีชีวิต และไม่ได้นำไปสู่

การมีชีวิตที่ดีอย่างแท้จริง รวมถึงการวิพากษ์วัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมบางอย่างที่อาจไม่เหมาะสมกับวิถีการดำรงชีวิตในปัจจุบัน ดังที่พบว่าชุมชนได้ตระหนักถึงความเจริญทางเทคโนโลยี และอุตสาหกรรมที่ทำลายสิ่งแวดล้อม รวมถึงวัฒนธรรมบริโภคนิยม ในขณะเดียวกัน ก็ปรับเปลี่ยนรูปแบบพิธีกรรมที่ฟุ่มเฟือยไม่เหมาะสมเช่นการรดเหง้างานศพ การฟื้นฟูประเพณีและวิถีปฏิบัติที่ดีงามและมีผลดีในทางเศรษฐกิจสังคม อาทิ การกลับมาใช้ระบบช่วยแรงในการเกี่ยวข้าวแทนการจ่ายค่าแรง การนำปรัชญาชีวิตเศรษฐกิจพอเพียง หรือแนวคิดปราชญ์ชาวบ้านอีสาน มาเป็นทางในการดำเนินชีวิต ฯลฯ

แบบจำลองการพัฒนาของประชาชน หรืออีกนัยหนึ่งคือแนวทางในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจชุมชนที่รวบรวมได้มีลักษณะดังนี้

1. มีการผสมผสานขององค์ความรู้ที่มาจากภูมิปัญญา วัฒนธรรมดั้งเดิมและองค์ความรู้สมัยใหม่
2. มีการปรับความสมดุลของการผลิต การกระจายและการบริโภค การปรับความสมดุลของระบบตลาดภายนอกและภายใน ว่าอะไรควรผลิต อะไรควรขาย
3. มีการรักษาความสมดุลของระบบนิเวศ ดังตัวอย่างงานวิจัยด้านการพัฒนาอาชีพที่ทำให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้ ว่าปัญหาของการทำเกษตรแบบใช้สารเคมีได้ทำลายสภาพแวดล้อม ระบบนิเวศ และทำให้เกิดต้นทุนสูงในการผลิต อันเป็นที่มาของปัญหาหนี้สิน ปัญหาสุขภาพ ความเสื่อมโทรมของดินและสภาพแวดล้อม ชุมชนจึงเห็นว่า เกษตรอินทรีย์และการลดการใช้สารเคมี ลดการพึ่งพาวัตถุดิบจากภายนอก จะเป็นทางออกที่สำคัญต่อปัญหาดังกล่าว งานวิจัยด้านการพัฒนาอาชีพ จึงเน้นไปที่การหาเทคนิควิธีในการปรับปรุงบำรุงดินที่เสื่อมโทรม ด้วยวิธีการทางธรรมชาติ ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ศึกษาเทคนิคในการทำนา ปุ๋ยหมักปลอดสารเคมีต่างๆ รวมถึงการพัฒนาอาชีพด้วยการแปรรูปผลผลิต เพื่อเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์ ทดลองเลี้ยงสัตว์เพื่อสร้างรายได้ต่างๆ ซึ่งมีทั้งการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำที่ต้องพึ่งพาความอุดมสมบูรณ์ และการฟื้นฟูระบบนิเวศของชายฝั่งทะเล ฟื้นฟูระบบนิเวศในชุมชน เป็นต้น
4. เป็นแบบจำลองที่ไม่ได้เน้นมิติทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่มีลักษณะเป็นองค์รวม ที่ให้ความสำคัญกับมิติของสังคมวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมของชุมชนไปพร้อมกัน
5. เป็นแบบจำลองที่มีความสัมพันธ์กับเศรษฐกิจพอเพียง โดยพบว่ากระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ในการจัดการปัญหานี้สิน การอนุรักษ์ทรัพยากร ธรรมชาติภูมิปัญญาท้องถิ่น และการพัฒนาอาชีพของชุมชน ในทางปฏิบัตินำมาสู่วิถีปฏิบัติและแนวทางที่

สัมพันธ์กับเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ¹ โดยพบลักษณะสำคัญของแนวทางในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจชุมชนที่สัมพันธ์กับเศรษฐกิจพอเพียง คือ 1. การสร้างความมั่นคงระดับครัวเรือน และขยายสู่ชุมชนใหญ่และสังคม 2. การผสมผสานเทคโนโลยีภูมิปัญญาเก่าและใหม่ 3. การเน้นเรื่องความพอเพียง พอประมาณ มีภูมิคุ้มกัน มีเหตุมีผล และ 4. เน้นการพึ่งตนเอง ลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอก

ชุมชนได้ใช้กระบวนการ วิธีการเหล่านี้ ที่ชุมชนสร้างขึ้นจากการเรียนรู้และจัดการความรู้เป็นตัวขับเคลื่อน ดำเนินการสู่การสร้างแนวทางในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจของชุมชน หรือแบบจำลองการพัฒนาของชุมชนเพื่อให้ชุมชนสามารถแก้ปัญหาหนี้สิน จัดการทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญาท้องถิ่น พัฒนาอาชีพได้อย่างเหมาะสม โดยมีแนวทางในการพัฒนาที่สอดคล้องและวางรากฐานอยู่บนความต้องการของชุมชน และเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ต่อไป

การพัฒนาที่ใช้หลักการมีส่วนร่วมแท้จริง คือการที่ประชาชนจะต้องตัดสินใจชะตากรรมของตนเอง กำหนดทิศทางของการพัฒนาในแต่ละสังคมว่าจะเลือกวิถีพัฒนาแบบใด ทั้งต้องมีแบบจำลองการพัฒนาของตนเอง กำหนดกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมขึ้นมา ไม่ใช่ผู้นำกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งมาชี้ทางการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลง ดังนั้น การวิจัยโดยประชาชนในการ

¹ เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาที่ชี้ถึงแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ชุมชน จนถึงรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียงหมายถึงความพอประมาณ ความมีเหตุมีผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมีผลกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกภายใน (สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2542, น. 26-27 อ้างถึงใน ปรีชา เปี่ยมพงษ์สานต์ และคณะ, 2549, น. 57) ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีสองสถานภาพ สถานภาพหนึ่งเป็นยุทธศาสตร์ในการพัฒนาประเทศด้วยหลักการพึ่งตนเอง และหลักการสร้างภูมิคุ้มกันให้เศรษฐกิจของประเทศอยู่ได้ในยุคโลกาภิวัตน์และอีกสถานภาพหนึ่ง เป็นหลักการและแนวทางสำหรับประชาชนคนไทยใช้ในการดำเนินชีวิต

เศรษฐกิจพอเพียงจึงเป็นแนวคิดในการสร้างความเข้มแข็ง ยั่งยืนให้กับฐานรากของบุคคล โดยยึดหลักทางสายกลางเป็นหลักในการดำเนินชีวิต บนฐานแห่งการเรียนรู้ อันจะนำพาสังคมไปสู่การพัฒนาอย่างบูรณาการโดยอาศัยฐานทรัพยากรท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมของชุมชน

แก้ปัญหาเศรษฐกิจชุมชน จึงทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และจัดการความรู้ เพื่อ ให้ชุมชนสามารถ
แนวทางในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจของชุมชน ด้วยการมีแบบจำลองการพัฒนาของชุมชน ทั้งด้าน
เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมจากพื้นฐานของชุมชนขึ้นมา เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาเพื่อสร้างการ
เปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคม ในฐานะการเป็นหุ้นส่วนของการพัฒนา หรือมีส่วนร่วมใน การ
พัฒนา ไม่ใช่การเป็นผู้รับผลประโยชน์ของการพัฒนาของรัฐเช่นในอดีตที่ผ่านมา

อภิปรายผลการวิจัย

1. ท้องถิ่นนิยมและโลกาภิวัตน์: การผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่นและสากลสู่แบบจำลอง การพัฒนาของประชาชน

กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชน นำไปสู่การสร้างแนวทางใน
การแก้ปัญหาเศรษฐกิจของชุมชน ที่มีการผสมผสานองค์ความรู้ที่มาจากภูมิปัญญาเก่าและใหม่
ทำให้เรามองเห็นการดำรงอยู่และปฏิสัมพันธ์ระหว่างโลกาภิวัตน์/ท้องถิ่นนิยม รวมถึงเศรษฐกิจทุน
นิยม/เศรษฐกิจชุมชนที่ดำรงอยู่ในปัจจุบัน และเห็นภาพระบบเศรษฐกิจทั้งสองแบบที่มีลักษณะ
เปิด มีการเชื่อมต่อ เชื่อมโยงถึงกัน มีอิทธิพลต่อกันและกันและเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง (dynamic)
อยู่ตลอดเวลา

การผสมผสานของความรู้ที่มาจากภูมิปัญญาดั้งเดิมของท้องถิ่น และความรู้สากล
จากงานวิจัยโดยประชาชนจึงสะท้อนให้เห็นกระบวนการและการสร้างพื้นที่ผสมของของ สากล
และท้องถิ่น (glocalization) ที่มีทั้งความแตกต่างและการผสมผสานกลมกลืนกัน (Dirlik, 1999, p.
20) ซึ่ง Escobar (2001) เห็นว่าทั้งท้องถิ่น และสากล มีคุณสมบัติที่ไม่ยึดติดอยู่กับที่ แต่มีการ
ผลิต และอยู่ในกระบวนการผลิตซ้ำและไม่เคยสมบูรณ์ ดังนั้น ท้องถิ่น จึงไม่ได้ เป็นฝ่ายอ่อนด้อย
หรือถูกแทรกแซงจากสากลเพียงอย่างเดียว แต่สามารถที่จะสร้างผู้กระทำการท้องถิ่น (local
subjects) ที่สร้างเศรษฐกิจชุมชนหรือเศรษฐกิจทางเลือก ที่มีบทบาทแทรกแซง (interventions)
ในระบบตลาด การผลิตและความสัมพันธ์แบบทุนนิยม โดยอาศัยช่องทางที่มีความหลากหลายได้

ในทัศนะของ Dirlik (1999, p. 45) เห็นว่า หลักการทางการเมืองพื้นฐานและความ
เป็นอิสระของพื้นที่เป็นพื้นฐานสำคัญ ที่จะสร้างการเชื่อมต่อเครือข่ายของท้องถิ่น การเปลี่ยนพื้นที่
(transplace) หรือการสร้างความร่วมมือที่เรียกว่า “โลกาภิวัตน์ของคนรากหญ้า”(grassroots
globalization) หรือโลกาภิวัตน์จากชนชั้นล่าง (globalization from below) ซึ่งเครือข่ายท้องถิ่น
ของการเมืองเรื่องพื้นที่จะมีการพัฒนาเช่นเดียวกับความเป็นสากล(global) และมีประสิทธิภาพใน

การต่อต้านอำนาจของโลกาภิวัตน์ได้ ดังนั้น ยุทธศาสตร์ของท้องถิ่นต่อการเผชิญกับโลกาภิวัตน์คือการแทนที่ (representation) ด้วยการเปิดพื้นที่ของท้องถิ่น ในฐานะพื้นที่ที่สร้างสรรค์และมีนวัตกรรมโดยไม่จำกัดทางเลือก ทำให้การทำทลายโลกาภิวัตน์มีมากขึ้น (Graham et al., 2002)

เมื่อพิจารณาเศรษฐกิจชุมชนจากงานวิจัยโดยประชาชนที่นำมาศึกษาในครั้งนี้ ก็จะพบรูปธรรมของการสร้างพื้นที่ผสมของสากลและท้องถิ่น (glocalization) อันได้แก่ การผสมผสานของความรู้ที่มาจากภูมิปัญญาดั้งเดิมของท้องถิ่น และความรู้สากล การเปิดพื้นที่ของท้องถิ่นด้วยการสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจชุมชนที่หลากหลาย การสร้างผู้ประกอบการท้องถิ่น การสร้างเครือข่ายชุมชนต่างๆ เพื่อสร้างกิจกรรมด้านเศรษฐกิจชุมชนให้ขยายตัวออกไป รวมถึงการจัดการวิสาหกิจชุมชนต่างๆ ซึ่งเป็นของการขยายพื้นที่ของผู้ประกอบการท้องถิ่นให้ขยายตัวออกไป อันเป็นยุทธศาสตร์สำคัญของท้องถิ่นต่อการเผชิญกับโลกาภิวัตน์

เราจึงได้เห็นการดำรงอยู่ของเศรษฐกิจชุมชนที่เคลื่อนไหวปรับตัวไปพร้อมกับการดำรงอยู่ของทุนนิยมเช่นเดียวกัน เป็นการเคลื่อนไหวปรับตัวของเศรษฐกิจชุมชนเพื่อหาพื้นที่ที่จะอยู่รอดปลอดภัยในกระแสทุนนิยมในปัจจุบัน ด้วยการสร้างกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ จากงานวิจัยโดยประชาชน เพื่อหาแนวทางที่เหมาะสมในการจัดการปัญหาเศรษฐกิจสังคม สิ่งแวดล้อมของชุมชน เพื่อให้เกิดการพึ่งตนเองและการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยแนวทางของเศรษฐกิจชุมชนดังกล่าวไม่ได้ปิดกั้นตัวเองจากการเคลื่อนไหวของทุนนิยมโลกาภิวัตน์ หรือปิดกั้นตนเองไม่ข้องเกี่ยวกับโลกภายนอกเช่นชุมชนบางชุมชนกระทำ ยกตัวอย่างเช่นชุมชนคริสเตียนนิกายอามิชในอเมริกา ที่เน้นการพึ่งตนเองอย่างเด็ดขาด โดยไม่ติดต่อกับโลกเทคโนโลยีสมัยใหม่ แต่แนวทางของเศรษฐกิจชุมชนที่พบจากการวิจัยโดยประชาชนเป็นแนวทางที่จะอยู่กับโลกาภิวัตน์อย่างรู้เท่าทัน หรืออยู่อย่างรักษาระยะห่างอย่างเหมาะสม บนพื้นฐานของการพึ่งตนเอง โดยมีแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมหรือแบบจำลองการพัฒนาของชุมชนของตนเอง

2. การสร้างองค์ความรู้ใหม่ท่ามกลางวิกฤติเศรษฐกิจ สังคมไทยและการสร้างภูมิคุ้มกันในอนาคต

เราคงไม่สามารถปฏิเสธได้ว่า วิกฤติเศรษฐกิจสังคมไทยที่เกิดขึ้นนั้น เป็นผลพวงที่สั่งสมมาจากแนวทางการพัฒนาประเทศสู่เส้นทางระบบทุนนิยมแบบพึ่งพามากกว่าครึ่งศตวรรษ เป็นการพัฒนาทุนนิยมแบบที่ถ่ายทอดทรัพยากรออกมาจากชุมชนหมู่บ้าน เพื่อเลี้ยงดู เมืองและเพื่อส่งออกต่างประเทศ ในขณะที่ผลประโยชน์ของการพัฒนาดกเป็นของชนชั้นนำ นายทุนและข้าราชการ ภาคธุรกิจ ภาคการค้าและอุตสาหกรรม ที่เจริญร่ำรวยจากการเอารัดเอาเปรียบภาค

เกษตรกรรมชนบทที่ยากจน ซึ่งป้อนวัตถุดิบ สินค้าเกษตรและแรงงานให้ภาคการค้าและอุตสาหกรรม การพัฒนาในแนวทางทุนนิยมแบบที่ผ่านมานี้จึงเป็นการพัฒนาแต่ส่วนเดียว คือส่วนหัว เอาจริงเอาจังและละทิ้งส่วนอื่นของประเทศคือส่วนชนบท อันประกอบด้วยประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2542, น. 4)

โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อสังเกตของศาสตราจารย์ วิจิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์ (2542, น. 2) ต่อแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 ซึ่งถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญของไทยที่หันมาใช้นโยบายการเปิดเสรีสู่เศรษฐกิจนานาชาติอย่างเต็มที่ โดยให้การส่งออกเป็นแกนนำ ซึ่งส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างเศรษฐกิจ สังคมอย่างเห็นได้ชัด

กล่าวคือ ในทางเศรษฐกิจนั้น ภาคอุตสาหกรรมได้เพิ่มสัดส่วนในผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติขึ้นไปถึงร้อยละ 30 ในขณะที่ภาคเกษตรมีสัดส่วนลดน้อยลงเหลือเพียงร้อยละ 10 ที่เหลือจะเป็นภาคบริการ ในด้านสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรกรรมไปสู่สังคมเมื่อนำมาซึ่งปัญหาทางสังคมที่รุนแรงขึ้นมากมาย ทั้งอาชญากรรม ยาเสพติด การค้าผู้หญิงและเด็ก ตลอดจนความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ อันมีผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของประชาชนโดยรวม

นอกจากนี้ ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคมระหว่างคนในชาติ หรือช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนระดับล่างยิ่งทวีความห่างมากขึ้น ไม่ว่าจะมองจากรายได้หรือการครอบครองปัจจัยการผลิต แม้ว่าคนจนมีสัดส่วนน้อยลง เมื่อวัดจากเส้นแบ่งความยากจน แต่ช่องว่างระหว่างกลุ่มคนไม่เคยลดลงเลย จากตัวเลขในปี 2549 กลุ่มคนที่จนที่สุด (10% ล่าง) กับกลุ่มคนที่รวยที่สุด (10% บนสุด) มีรายได้เฉลี่ยแตกต่างกันเกือบ 30 เท่า มากกว่าปี 2547 ซึ่งมีความแตกต่างเพียง 22.7 เท่า ยิ่งเมื่อเปรียบเทียบกับการถือครองที่ดินมากที่สุด 50 อันดับแรก กับ 50 อันดับสุดท้าย ความแตกต่างจะสูงถึง 291,607 เท่า (พระไพศาล วิสาโล, 2552, น. 6)

ดังนั้น แนวทางในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน จึงเป็นแนวทางการพัฒนาที่จะอำนวยประโยชน์สุขของประชาชนส่วนใหญ่ เป็นระบบเศรษฐกิจภาคประชาชนที่จะสามารถพัฒนาให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและพึ่งตัวเองได้ ต่อต้านการเอารัดเอาเปรียบจากรัฐและทุนได้ เป็นระบบที่สามารถดำรงอยู่และพัฒนาไปคู่ขนานกับระบบทุน เป็นการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากที่แท้จริงและมั่นคงยั่งยืนที่สามารถรักษาและพัฒนาสถาบันชีวิตและวัฒนธรรมของประชาชน อีกทั้งเป็นการพัฒนาที่เริ่มจากการสร้างความเข้มแข็งของระดับย่อยของประเทศ จากระดับครอบครัวเป็นชุมชนและเครือข่ายชุมชนรวมตัวกันเป็นระบบเศรษฐกิจชุมชน ที่จะสร้างพลังต่อรอง เสถียรภาพและความยั่งยืนคู่ขนานไปกับเศรษฐกิจทุน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2542, น. 6)

การวิจัยโดยประชาชนในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจชุมชนที่เกิดขึ้น เพื่อหาแนวทางที่เหมาะสมในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนพร้อมกับการทำความเข้าใจระยะห่างที่เหมาะสมในการปฏิสัมพันธ์กับทุนนิยมซึ่งยังเป็นระบบเศรษฐกิจที่ดำรงอยู่อย่างคึกคักในสังคมไทยและสังคมโลก จึงเป็นการสร้างองค์ความรู้ใหม่ในท่ามกลางวิกฤติเศรษฐกิจสังคมที่เกิดขึ้น เพื่อหาทางออกให้กับวิกฤติเศรษฐกิจสังคมที่ประชาชนเผชิญ ทั้งวิกฤตินี้สิน วิกฤติของสิ่งแวดล้อมทรัพยากรธรรมชาติ อันส่งผลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของประชาชน โดยพบว่าการศึกษาได้ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และจัดการความรู้ของชุมชนเพื่อค้นหา ความรู้ ความจริงที่ทำให้ชุมชนเข้าใจที่มาของปัญหา และหาแนวทางในการแก้ปัญหาของชุมชน ทำให้ได้มาซึ่งองค์ความรู้ในการบริหารจัดการหนี้สินของชุมชน องค์ความรู้เรื่องระบบนิเวศและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างเป็นองค์รวม ตลอดจนองค์ความรู้ด้านการพัฒนาอาชีพของประชาชน

นอกจากนี้ จากการที่ชุมชนมีกระบวนการเรียนรู้และจัดการความรู้ของชุมชน ทำให้ชุมชนสามารถสร้างแบบจำลองในการพัฒนาของชุมชน หรือมีแนวทางในการพัฒนาเพื่อการแก้ปัญหาเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อมของชุมชน โดยพบว่าแบบจำลองการพัฒนาของชุมชนนั้น มีการผสมผสานขององค์ความรู้ที่มาจากภูมิปัญญา วัฒนธรรมดั้งเดิมและองค์ความรู้สมัยใหม่ มีการปรับความสมดุลของการผลิต การกระจายและการบริโภค การปรับความสมดุลของระบบตลาดภายในและภายนอก ว่าอะไรควรผลิต อะไรควรขาย มีการรักษาความสมดุลของระบบนิเวศและเป็นแบบจำลองที่มีความสัมพันธ์กับเศรษฐกิจพอเพียง

นอกจากการสร้างองค์ความรู้ใหม่ท่ามกลางวิกฤติเศรษฐกิจ สังคมไทย แล้วงานวิจัยโดยประชาชนในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจชุมชน ยังเป็นกา รสร้างภูมิคุ้มกันในอนาคตให้กับสังคมไทยในการดำเนินชีวิตท่ามกลางทุนนิยมโดยไม่ตกเป็นเหยื่อหรือการถูกพิษภัยของทุนนิยมทำร้ายเช่นที่เคยเกิดมาแล้วในวิกฤติเศรษฐกิจปี 2540 ด้วย

กาญจนา แก้วเทพ (2542, น. 204-205) ได้อ้างถึงข้อเสนอของ Antonio Gramsci ที่ว่า ในการพิจารณาระบบเศรษฐกิจใดๆ ไม่ว่าจะเป็นแบบทุนนิยมหรือยังไม่ใช่ทุนนิยมเต็มรูปแบบก็ตาม จำเป็นต้องมองให้เห็นแง่มุมทางการเมือง สังคม วัฒนธรรม จริยธรรม ของระบบเศรษฐกิจดังกล่าวด้วย ในอีกด้านหนึ่ง อาจอธิบายมิติสังคม -วัฒนธรรมของระบบเศรษฐกิจได้ว่า เมื่อระบบทุนนิยมสถาปนาตัวเองด้วยการเริ่มต้นทำให้ด้านการผลิตเป็นแบบทุนนิยมนั้น ในเวลาเดียวกันระบบทุนนิยมก็ต้องการทำการผลิตซ้ำ (reproduction) ความสัมพันธ์ทางสังคมและจิตใจแบบทุนนิยมขึ้นมาเป็นหลักประกันความยั่งยืนของระบบทุนนิยมด้วย เช่น ความสัมพันธ์ที่เอารัดเอาเปรียบจิตใจที่โลกทางวัตถุ ทำการทุกอย่างเพื่อหวังกำไร ดังนั้น ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมได้ก่อให้เกิด

ปัญหาวิกฤติทางเศรษฐกิจ สังคม และวิกฤติทางจิตใจของผู้ที่อยู่ในระบบนี้มากมาย แตกต่างจากการการผลิตในระบบเศรษฐกิจชุมชนที่การผลิตหมุนด้วยความสัมพันธ์ทางสังคม วัฒนธรรมของชุมชน ที่ก่อรูปความสัมพันธ์ทางสังคมและจิตใจที่เน้นความเอื้อเพื่อเกื้อกูลในชุมชน

ในการเกิดวิกฤติเศรษฐกิจครั้งใหญ่ในปี 2540 มิติด้านสังคม-วัฒนธรรมของเศรษฐกิจชุมชนเองก็ได้แสดงบทบาทด้านบวกต่อวิกฤติเศรษฐกิจครั้งนี้ กรณีที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดคือ บทบาทของสถาบันครอบครัว แม้ว่าในภาวะปกติจะมีเสียงพูดบ่อยครั้งว่า “ครอบครัวไทยล่มสลายแล้ว” ก็ตาม แต่เมื่อเกิดสภาวะวิกฤติ เช่น ตลาดแรงงานหดตัว ทำให้คนรุ่นหนุ่มสาวจำนวนมากต้องตกงานหรือไม่สามารถหางานทำได้หลังสำเร็จการศึกษา แต่ในช่วงเวลาเหล่านี้ แหล่งหล่อเลี้ยงชีวิตของหนุ่มสาวเหล่านี้คือครอบครัวนั่นเอง

เช่นเดียวกับคนต่างจังหวัดที่เข้ามาทำงานในเมืองและส่งเงินกลับไปเลี้ยงชนบทในภาวะปกติ เมื่อเกิดภาวะวิกฤติ คนเหล่านี้กลับ คืนสู่ชุมชนในชนบท แม้ว่าจะพบความยากลำบากและฝืดเคือง แต่อย่างน้อยก็ยังพอมีชีวิตรอดได้ ดังที่ยศ สันตสมบัติ (2546, น. 5) ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญและพลังผูกพันของสถาบันครอบครัวและชุมชนในระบบเศรษฐกิจชุมชน การสำนึกในความผูกพันและพลังของครอบครัวและชุมชนเหล่านี้ได้ปรากฏเด่นชัดขึ้นเมื่อมีปัญหาหรือวิกฤติต่างๆ

วิกฤติเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในปี 2540 จึงสะท้อนให้เห็น ความสัมพันธ์แบบเอื้อเพื่อเกื้อกูลกันแบบครอบครัวและเครือญาติ อันเป็นวิถีของเศรษฐกิจชุมชนที่เป็นกลไกหนึ่งของสังคมที่ช่วยประคองชีวิตของคนไทยหลายกลุ่มให้มีชีวิตรอดได้ ในขณะที่มาตรการแก้ไขต่างๆ ด้านเศรษฐกิจของรัฐยังก้าวไม่ถึงและไม่บังเกิดผล เศรษฐกิจภาคชนบทนี้เองที่ทำหน้าที่เป็นเส้นรองรับชะตาชีวิตของคนชั้นล่างในสังคม (กาญจนา แก้วเทพ, 2542, น. 203) วิกฤติเศรษฐกิจครั้งนี้แม้จะเกิดผลเสียหายมากในส่วนภาคธุรกิจ อุตสาหกรรม แต่พบว่าภาคชนบทในบางพื้นที่ที่ชุมชนมีการผลิตแบบยังชีพกลับไม่ได้รับผลกระทบใดๆจากวิกฤติดังกล่าวเลย

ภูมิคุ้มกันในอนาคต

จากวิกฤติเศรษฐกิจปี 2540 ที่เกิดในประเทศไทย ขณะนี้วิกฤติเศรษฐกิจปี 2552 ได้เกิดขึ้นอีกครั้ง ต่างกันที่ครั้งนี้ได้เกิดเป็นวิกฤติเศรษฐกิจที่ลามไปทั่วโลก จากการล้มละลายของทุนขนาดใหญ่ที่มีเครือข่ายเชื่อมโยงทั่วโลก เพื่ออธิบายให้เห็นภาพวิกฤติเศรษฐกิจได้ชัดเจน กาญจนา แก้วเทพ (2542, น. 201) ได้ยกข้อเขียนของ “กาแฟดำ” สุทธิชัย หยุ่น ที่กล่าวถึงวิกฤติการณ์เศรษฐกิจชาลของของไทยในช่วงเวลาที่ผ่านมาว่า ประเทศใดที่พัฒนาประเทศไปตามแนวทางของระบบทุนนิยม ก็เปรียบเสมือนคนที่ไปปลูกบ้านอยู่บนปล่องภูเขาไฟ แม้จะมีความเจริญมั่งคั่งทาง

เศรษฐกิจเป็นด้านหนึ่งของเหรียญ แต่ก็เลี้ยวไม่พ้นที่จะต้องพบกับระเบิดภูเขาไฟอันเป็นอีกด้านหนึ่งเช่นกัน และในการระเบิดนี้ จุดที่อยู่ใกล้ศูนย์กลางมากที่สุด ย่อมได้รับแรงสั่นสะเทือนมากที่สุด ในกรณีของไทย ภาคการเงินและธุรกิจของไทยเป็นภาคเศรษฐกิจที่อยู่ตรงใจกลางนี้ และตามหลักแรงสั่นสะเทือนทางฟิสิกส์ จุดที่อยู่ไกลออกไปหรืออยู่รอบนอก ย่อมได้รับแรงสั่นสะเทือนน้อยลง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หากมีฉนวนกันกระเทือน ยิ่งจะได้รับแรงสั่นสะเทือนน้อยลงไป ในกรณีของไทย เศรษฐกิจรอบนอกนี้ได้แก่ระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพและภาคเกษตรที่ไม่ได้ผูกติดกับระบบการค้าและทุนมากนัก

จากประสบการณ์ของสังคมที่มีวัฏจักรขาขึ้นและขาลงของทุนนิยมยังให้บทสรุปว่า ทุกกระยะที่มีวิกฤติของทุนนิยม ระบบใหญ่ๆ ที่อยู่ตรงกลางถูกดูให้ต่ำลงมา แต่ยังมีระบบอื่นที่อยู่รอบๆ ที่ทำหน้าที่ประคับประคองการดิ่งลงสู่ก้นเหว ในกรณีของสหรัฐนั้น พบว่า ภาคเศรษฐกิจนอกระบบ (informal sector) เช่น การค้าบริการรายย่อย ได้ทำหน้าที่เป็นร่มชูชีพประคองเศรษฐกิจทั้งระบบเอาไว้ กรณีของไทยเอง ก็คือระบบเศรษฐกิจชุมชนนี้เองที่ยังสามารถรองรับ ประคับประคองการดำรงชีวิตรอดของประชากรส่วนใหญ่ในสังคมได้ ดังนั้นเศรษฐกิจ ชุมชนจึงยังเป็นภูมิคุ้มกันหรือหลักประกันที่มั่นคงของสังคมไทย ในการประกันด้านความมั่นคงทางอาหาร ความมั่นคงทางจิตใจและสังคมของวิถีชีวิตผู้คนทั้งในภาวะปกติและภาวะวิกฤติจากเศรษฐกิจทุนนิยม วิกฤติเศรษฐกิจปี 2540 จึงได้ทำให้คนไทยจำนวนมากที่เคยหลงใหลในกระแสความเจริญมั่งคั่งของทุนนิยมหันกลับมาเห็นความสำคัญของเศรษฐกิจฐานรากหรือเศรษฐกิจชุมชนมากขึ้น

เศรษฐกิจชุมชนจึงเป็นเศรษฐกิจที่มีความหมายต่อคุณภาพชีวิตประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ ที่มีการรักษาความสมดุลระหว่างการผลิตและระบบนิเวศ ทั้งไม่ได้เน้น "ตลาด" เป็นตัวขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจเช่นทุนนิยม ซึ่งมีจุดมุ่งหมายในการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจหรือการผลิตเพื่อหวังผลกำไรสูงสุด ทำให้ระบบทุนนิยมผลิตซ้ำ (reproduction) ความสัมพันธ์ทางสังคมและจิตใจแบบทุนนิยม ที่ทำให้มนุษย์กลายเป็นทาสของเงินตราและการแก่งแย่งแข่งขัน การเอาตัวรอด เปรียบและเอาตัวรอด ในขณะที่เศรษฐกิจชุมชนเป็นระบบที่มีการผลิตหมุนด้วยความสัมพันธ์ทางสังคม เป็นเศรษฐกิจที่อยู่บนพื้นฐานความสัมพันธ์ของศาสนา ประเพณี วัฒนธรรม ความเป็นชุมชนและเครือญาติ ให้ความสำคัญกับการพัฒนาอย่างเป็นองค์รวม ในมิติของเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมของชุมชนเป็นสำคัญ ทำให้เศรษฐกิจชุมชนสามารถผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางสังคมและจิตใจที่เน้นความเอื้อเพื่อเกื้อกูลในชุมชนและสังคม

เศรษฐกิจชุมชนที่หลากหลายมีอยู่จริงและปฏิบัติได้ในทุกสังคม จึงทำให้เกิดสังคมที่“ให้”และ“เกื้อกูล”ซึ่งกันและกัน เป็นเศรษฐกิจแห่งความรัก ที่หากปรากฏขึ้นได้ในทุกชุมชน จะทำให้ชุมชนมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีงามขึ้นทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม

แนวทางของเศรษฐกิจชุมชน จึงเป็นทางออกของวิกฤติปัญหาต่างๆของมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิกฤติของทรัพยากร รวมทั้งวิกฤติด้านจิตใจที่เกิดจากความไม่พอเพียง ึ่ง ที่การจัดสรรทรัพยากรไม่เคยเพียงพอแก่ความต้องการของมนุษย์ เนื่องจากถูกนำมาใช้ตอบสนองความต้องการที่ไม่มีขีดจำกัดของมนุษย์ที่ถูกจิตใจแบบทุนนิยมครอบงำ

เศรษฐกิจชุมชน มิได้จำกัดแค่เพียงการผลิตเพื่อกินใช้ในครอบครัวหรือในชุมชนเท่านั้น แต่เป็นการจัดระบบระเบียบการ ผลิต การบริโภค การลงทุน การดำเนินการใหม่ เริ่มจากการสร้างรากฐานให้มั่นคง มีกินมีใช้ให้พอเพียงเสียก่อน แล้วจึงนำส่วนที่เหลือออกไปสู่ตลาดภายนอก หากแม้ขายไม่ได้ก็ไม่ขาดทุนหรือล่มจมแบบที่ผ่านมา ซึ่งชาวบ้าน (ที่ถูกโครงสร้างของรัฐกำหนดให้เข้าสู่กลไกตลาด) ต้องผลิตเพื่อขายในตลาดทั้งที่ตนเองไม่มีความชำนาญ ไม่มีขีดความสามารถในการแข่งขันแทบทุกด้าน ในที่สุดก็ขายไม่ได้และขาดทุน ชุมชน จึงจำเป็นต้องวางแผนการผลิต การบริโภค การจัดการต่างๆ ดังกล่าวให้ชัดเจนว่าอะไรที่ทำในครัวเรือน อะไรที่ทำเพื่อนำออกสู่ตลาดในชุมชน ระหว่างชุมชน และตลาดใหญ่ หรือตลาดก้าวหน้า

ดังนั้นการวิจัยโดยประชาชนเพื่อหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจชุมชน จึงเป็นการสร้างทางรอดของคนในสังคมในยามเกิดวิกฤติเศรษฐกิจสังคม และยังเป็นภูมิคุ้มกันในอนาคตให้กับคนในสังคมได้อยู่รอดปลอดภัยในท่ามกลางทุนนิยม สามารถแก้ไขเยียวยาวิกฤติด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อมและจิตใจของมนุษย์ในสังคมได้อย่างแท้จริง